

нам України. Все-таки пропозиції громадян не передбачають швидкої реакції влади на звернення окремого громадянина, або навіть групи громадян. Для швидкого реагування на таку форму політичної участі має зібратися неабияка кількість пропозицій, що, безперечно, рідкість¹.

Україні треба сформувавши інформаційний дизайн, який дозволить би у майбутньому успішно боротися з роз'єднанням суспільства та інформаційними розривами між центром та регіонами. Утім, держава, яка погано функціонує, ні в якому разі не покращить свій стан за допомогою е-урядування². Це може стати небезпечною оманною, яка змушує вірити в інформаційну "утопію".

Що стосується України, то вона має достатньо значні підстави для впровадження е-урядування до її системи урядування. Вона має пристойні шанси на успіх та на визнання його ефективності громадянами.

Таким чином, однією з головних проблем сучасного етапу розвитку е-урядування в Україні є фактично цілковита відсутність правового регламентування цієї галузі. Епізодичні та фрагментарні спроби її врегулювання на підзаконному нормативно-правовому рівні не забезпечують бажаного результату. Тому вбачаємо за доцільне запропонувати імплементувати міжнародні правові стандарти у цій галузі, зокрема:

- Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 року;

- Декларацію ООН принципів "Побудова інформаційного суспільства - глобальне завдання у новому тисячолітті" від 12 грудня 2003 року.

Окрім цього також варто розробити власні законодавчі акти та привести у відповідність всі наявні, що й має стати предметом подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

УДК 343.123.1:351.741(477)

О.Г. Русанова

**ПРИНЦИПИ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ
ЯК ОРГАНУ ДІЗНАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ
ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ**

У статті розглянута система принципів законності процесуальній діяльності міліції як органу дізнання, визначені критерії законності, окреслені її основні засади, що є складовими конструкції принципу законності при провадженні розслідування у формі дізнання.

¹ Ротар Н. Політична участь громадян України в умовах е-демократизації / Н. Ротар // Політичний менеджмент. - 2006. - № 2. - С. 78-92.

² Вершинин М.С. Политическая коммуникация в информационном обществе: перспективные направления исследований / М.С. Вершинин // "Актуальные проблемы теории коммуникации". Сборник научных трудов. - СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2004. - С. 253-270.

Ключові слова: законність, принципи законності, критерії принципів законності, конституційні принципи, галузеві принципи, організаційно-управлінські принципи.

В статье рассмотрена система принципов законности в процессуальной деятельности милиции как органа дознания, конкретизированы ее основные положения, являющиеся составляющими конструкции принципа законности при производстве расследования в форме дознания.

Ключевые слова: законность, принципы законности, критерии принципов законности, конституционные принципы, отраслевые принципы, организационно-управленческие принципы.

The system of principles of legality in the activities of the police procedural as the body of inquiry is considered in the article. There depicted the main principals and provision of inquest process, which are fleshed out as the components of the design principle of the legality of the investigation in the form of inquiry.

Key words: rule of law, principles of legality, the criteria for the rules of law, constitutional principles, industry principles, organizational and managerial principles.

У кримінально-процесуальній науці відсутній єдиний підхід до віднесення будь-яких засад до принципів законності у діяльності міліції як органу дізнання, не побудована їх єдина система. Отже, метою статті є визначення основних критеріїв законності у діяльності міліції як органу дізнання, окреслення її основних засад, що є складовими конструкції принципу законності при провадженні розслідування у формі дізнання. У зв'язку з тим, що дізнання як форма розслідування є кримінально-процесуальною діяльністю, вважаємо за доцільне розглядати таку систему принципів через призму законності як загального принципу кримінального процесу. Питання про систему принципів законності у кримінальному процесі є одним з найважливіших та найскладніших. Йому приділялося багато уваги з боку науковців.

Боннер О.Т. вважає основними принципами (вимогами) законності: 1) загальність права; 2) верховенство Конституції та закону; 3) рівність усіх перед законом; 4) наявність соціальних і юридичних механізмів, що забезпечують реалізацію права; 5) "якісне" застосування права; 6) рішучу боротьбу з правопорушеннями, невідворотність юридичної відповідальності; 7) стійкість правопорядку, ефективну роботу всього механізму правового регулювання [1, С. 8]. На відміну від Боннера О.Т., визначаючи принципи законності, Лисюткін О.Б. та Потапов В.А. до найважливіших з них відносять: 1) єдність законності; 2) верховенство закону; 3) невідворотність покарання за порушення законності; 4) недопустимість протиставлення законності та доцільності; 5) взаємозв'язок законності та культурності; 6) гарантованість прав і свобод особи [4, С.11; 6, С. 10]. На думку Єфремова О.Ф., до принципів законності, які зазначені вище, слід додати такі основні положення: 1) закріплення основ економічного і політич-

ного життя суспільства, основних прав і свобод громадян, принципів побудови і функціонування правової системи в Конституції; 2) повага громадян до права, володіння ними високим рівнем правосвідомості, правової культури [2, С. 78].

Окрім зазначених, Желтобрюхов С.П. до принципів законності додає: 1) гарантованість прав і свобод громадян; 2) взаємозв'язок законності та культурності; 3) презумпцію невинуватості [3, С. 11]. На погляд Кельмана М.С., принципи законності забезпечують її демократичний і гуманний характер. Реальна (а не формальна) законність повинна будуватися на: 1) верховенстві права; 2) єдності законності; 3) її всезагальності; 4) реальному характері законності; 5) забезпеченні прав людини і громадянина; 6) невідворотності та своєчасності відповідальності за правопорушення; 7) доцільності; 8) взаємозв'язку з культурою; 9) взаємозв'язку зі справедливістю; 10) демократизмі [8, С. 497-499].

Така різноманітність поглядів вказує на те, що існує досить серйозна проблема, пов'язана з відсутністю єдиних критеріїв, які б дозволили віднести будь які правові явища до елементів змісту принципу законності. Вирішуючи цю проблему, перш за все, слід наголосити на єдності поглядів науковців стосовно того, що кожен з принципів кримінального процесу розглядається як його найбільш загальне та керівне положення. Незважаючи на дискусійний характер поглядів щодо сутності принципів кримінального процесу, переважна більшість процесуалістів визнає їх нормативність, правовий та загальнообов'язковий характер [7, С. 59]. Зокрема, Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. визначають принципи кримінального процесу як закріплені в законі панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань, способу формування й здійснення правосуддя в кримінальних справах, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі [9, с. 36]. Бажанов М.І. та Грошевий Ю.М. принципи кримінального процесу характеризують як закріплені в правових нормах положення, що визначають найбільш важливі сторони та напрямки діяльності органів розслідування, прокуратури й суду, а також зміст усіх інших норм кримінально-процесуального права, та які є втіленням справжнього демократизму кримінального процесу [10, с. 47]. На погляд Михеєнко М.М., для визначення певного положення кримінального процесу принципом, слід враховувати цілий комплекс критеріїв, які відповідають сукупності таких властивостей: 1) принципи – це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в даній державі політичні та правові ідеї, котрі стосуються завдань і способу здійснення судочинства у кримінальних справах; 3) вони

повинні бути закріплені в нормах права; 4) принципи мають повністю діяти в усіх або декількох стадіях кримінального процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі та обов'язково тягне його скасування [5, с. 222].

Отже, немає сумніву, що принципи законності – це основоположні ідеї, переконання та погляди, які є вихідними засадами, що обумовлюють зміст законності. Вважаємо за доцільне в контексті питання, що розглядається, запропонувати критерії принципів законності в діяльності міліції як органу дізнання. В основу такої класифікації, на наш погляд, мають бути покладені закономірності права з одного боку, та найбільш загальні норми, які діють у сфері правового регулювання діяльності міліції як органу дізнання й поширюються на всіх суб'єктів суспільних відносин, що виникають, розвиваються та припиняють свою дію в процесі розслідування злочинів у формі дізнання, – з іншого. Це дозволить адаптувати такі принципи до найважливіших інтересів і потреб людини й громадянина та поєднати їх з інтересами і потребами суспільства.

У першу чергу, керівні ідеї, які лежать в основі кримінально-процесуальної діяльності міліції як органу дізнання, повинні мати ґрунтовне значення для цієї сфери, визначати її спрямованість, архітектуру, процесуальну форму та зміст. По-друге, виходячи з того, що розслідування у формі дізнання є невід'ємною частиною кримінально-процесуальної діяльності з розслідування злочинів як такої, принципи законності, що лежать в основі кримінально-процесуальної діяльності міліції як органу дізнання, мають відповідати основним принципам кримінально-процесуального судочинства. По-третє, такі принципи повинні бути закріплені в нормах права. По-четверте, недотримання суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання принципів законності неминуче тягне за собою визнання будь-якого рішення у справі таким, що не відповідає закону, та є підставою для його скасування, а докази, які отримані з порушенням норм права, нікчемними.

Поряд з цим, слід звернути увагу на те, що між принципами законності і законністю як правовим принципом як таким існує певна різниця. Якщо розглядати законність в контексті принципу правового регулювання, то вона виступає основоположною засадою в діяльності міліції при провадженні розслідування у формі дізнання. У цьому випадку законність слід розглядати в якості принципу кримінального процесу, як галузі права, котрий являє собою основоположний чинник упорядкування кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання. На відміну від законності як принципу, принципи самої законності являють собою елементи її структурної організації. Вони є ланцюгом закономірностей, що лежать в основі побудови законності як правового принципу. Комплекс принципів законності складає її зміст. Ухилення від їх дотримання ставить під загрозу реалізацію галузевого принципу законності

при кримінально-процесуальній діяльності органу дізнання. Отже, сутність різниці законності як правового принципу та її основоположних засад полягає в тому, що законність як принцип є вихідним положенням правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання, а принципи законності конкретизують зміст законності як правового принципу.

Виходячи з наведених критеріїв, законність в діяльності міліції як органу дізнання має ґрунтуватися на певних принципах, які повинні забезпечувати її демократичний та гуманний характер. Насамперед, слід зауважити, що при здійсненні кримінально-процесуальної діяльності органом дізнання законності притаманні загальні принципи, тобто принцип верховенства закону, єдності, доцільності та реальності. Під верховенством закону розуміється підпорядкування йому всіх інших нормативно-правових актів та актів застосування права. Окрім цього, верховенство закону можна розглядати як принцип діяльності держави. У цьому випадку діяльність державних органів та посадових осіб обмежується рамками закону, що виключає свавілля. Єдність законності слід розглядати як загальнообов'язковість діючого законодавства для всієї держави, а також юридичних і фізичних осіб. Єдине розуміння суті та змісту законів забезпечує законність правозастосовної діяльності, однаковість застосування юридичних норм відносно усіх суб'єктів права. Доцільність законності передбачає необхідність точного та неухильного виконання правових приписів незалежно від суб'єктивного відношення до них окремих осіб. Вибір доцільного варіанту поведінки законний лише тоді, коли він не суперечить правовим приписам. Реальність законності складається у досягненні фактичного виконання правових норм в усіх видах діяльності та невідворотності відповідальності за будь-яке їх порушення. При реалізації цього принципу важливого значення набуває діяльність правоохоронних органів, котрі покликані як запобігати правопорушенням, так і провадити ефективну боротьбу з ними. Але, разом з тим, при здійсненні процесуальної діяльності міліцією як органом дізнання, законність набуває й інших специфічних принципів, властивих їй у кримінально-процесуальному аспекті. Такі принципи, на наш погляд, доцільно класифікувати на три групи: конституційні, галузеві та організаційно-управлінські.

До конституційних принципів законності при здійсненні кримінально-процесуальної діяльності міліції як органу дізнання належать принципи недоторканості особи, рівності всіх учасників кримінально-процесуального провадження перед законом. Галузевим принципам притаманні суто кримінально-процесуальні засади. До основних з них відносяться принципи презумпції невинуватості, забезпечення права на захист особі, яка підлягає кримінальному переслідуванню, всебічність, повнота і об'єктивність дослідження обставин кримінальної справи, невідворотність покарання

за вчинений злочин, принцип забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Організаційно-управлінські принципи включають принцип нагляду та контролю за діяльністю органів дізнання та досудового слідства, принцип недопустимості свавілля в діяльності посадових осіб, принцип превенції, принцип плановості та послідовності діяльності.

Одним із головних конституційних принципів законності при здійсненні кримінально-процесуального провадження є *принцип недоторканості особи*, сутність якого полягає в тому, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду, і тільки на підставах та в порядку, встановленими законодавством (ст. 29 КУ). Недоторканість житла гарантується ст. 30 КУ. Кожному громадянину гарантується таємниця листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції (ст. 31 КУ).

Принцип рівності всіх учасників кримінально-процесуального судочинства перед законом характеризується тим, що згідно Конституції України всі люди є вільними та рівними у своїй гідності та правах (ч. 1 ст. 21). Особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор, суддя зобов'язані забезпечити рівну можливість здійснення процесуальних прав громадянину, рівну можливість реалізації своїх прав та законних інтересів, передбачених кримінально-процесуальним законодавством.

Галузеві принципи – це принципи, закріплені в КПК. Вони покликані регулювати процесуальну діяльність при розкритті та розслідуванні злочинів. Основним принципом цієї категорії є *принцип презумпції невинуватості*, закріплений у ст. 62 Конституції України, а також ст. 5, 15, 22, 73, 74 КПК України. Презумпція невинуватості є об'єктивним правовим становищем особи, яка підлягає кримінальному переслідуванню. Вона передбачає визнання особи винною не інакше як за вироком суду, що вступив у законну силу. Обов'язок доказування вини лежить на особі, яка проводить розслідування. У свою чергу, особа, яка підлягає кримінальному переслідуванню, не зобов'язана доводити свою невинуватість.

Принцип забезпечення права на захист особи, яка підлягає кримінальному переслідуванню, передбачений ст. 59 Конституції України, а також ст. 21 КПК України. Право на захист концентрує в собі всю сукупність наданих законом підозрюваному, обвинуваченому, підсудному процесуальних прав, реалізація яких самостійно або за участю захисника дозволяє оскаржувати підозру або обвинувачення у вчиненні злочинів, що йому пред'явлені, доказувати невинуватість, непричетність до вчинення злочину, захищати інші права та законні інтереси (матеріальні, житлові, трудові тощо).

Всебічність, повнота і об'єктивність дослідження обставин кримінальної справи як принцип кримінально-процесуальної діяльності полягає в сувереному виконанні органом дізнання, досудового слідства, прокурором вимог щодо встановлення всіх обставин, які підлягають до-

казуванню при розслідуванні кримінальної справи. Навіть незначне відхилення від цього принципу тягне за собою неможливість встановлення об'єктивної істини, як наслідок – порушення режиму законності в ході здійснення кримінально-процесуальної діяльності.

Принцип невідворотності покарання за вчинений злочин, закріплений у ст. 2 КПК України, згідно якої одним із завдань кримінального судочинства є викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожен, хто вчинив злочин, був притягнений до відповідальності. Цей принцип слід вважати таким вихідним положенням, керівною ідеєю, яка лежить в основі діяльності дізнавачів при розслідуванні кримінальних справ у формі дізнання. Про законність та ефективність провадження у формі дізнання можна казати лише в тому випадку, коли виконані всі передбачені законом заходи на шляху досягнення цієї мети.

Не викликає сумнівів, що принципи є найбільш стійкою частиною права, але коли відбуваються зміни у законодавстві, змінюється і зміст принципів, виникають нові, раніше невідомі й невизнані засади. До таких нових принципів, вважаємо за необхідне, віднести *принцип забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві* (ст. 52-1 КПК України). Зауважимо, що участь особи у кримінальному судочинстві не повинна тягнути за собою порушення її прав і, тим більше, зменшувати її безпеку. Якщо при розкритті та розслідуванні злочинів виникає небезпека щодо учасника кримінального процесу, який виконує свій обов'язок, передбачений кримінально-процесуальним законодавством, то держава має гарантувати безпеку такої особи.

З нашої точки зору, посткримінальний вплив – це вплив на жертв, очевидців злочинів, їх родичів, а також інших осіб, які сприяють, здатні сприяти або посприяли правосуддю, з боку осіб, які вчинили злочин, а також інших заінтересованих осіб у заборонених законом формах. Незахищеність від такого впливу тягне за собою ухилення громадян від явки до правоохоронних органів, давання неправдивих свідчень особами, які зазнали посткримінального впливу тощо. Результатом таких негативних проявів є перешкоджання швидкому та повному розкриттю злочинів, викриттю винуватих та забезпеченню правильного застосування закону. Отже, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, є засобом виконання його завдань, у зв'язку з чим цей принцип має розглядатися як один з основних галузевих принципів кримінального процесу, здатний забезпечити права і свободи людини в процесі кримінально-процесуального провадження.

Успішне здійснення правоохоронної діяльності не в останню чергу залежить від чіткого дотримання організаційно-управлінських принципів. Вони покликані сприяти послідовному та правильному використанню кримінально-процесуальних, адміністративних та інших можливос-

тей органу дізнання. Серед організаційно-управлінських принципів слід виділити такі.

Принцип нагляду і контролю за діяльністю органів дізнання та досудового слідства. Цей принцип реалізується шляхом прокурорського нагляду, судового та відомчого контролю. Завданням прокурорського нагляду, згідно ст. 25 КПК України, є своєчасне вжиття передбачених законом заходів щодо усунення будь-яких порушень закону. Окрім цього, прокуратура вживає заходів щодо виконання органами дізнання і досудового слідства вимог ст. 22 КПК України про всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи, та інших приписів закону, які направлені на вирішення завдань кримінального судочинства, що визначені у ст. 2 КПК України. У свою чергу, судовий контроль на стадіях досудового слідства пов'язаний із затвердженням судової влади як головного гаранта прав і свобод людини та громадянина. Кримінально-процесуальним кодексом визначений порядок оскарження рішень прокурора і слідчого, пов'язаних з відмовою в порушенні кримінальної справи (ст. 236-1 КПК), закриттям справи (ст. 236-5 КПК) тощо. Відомчий контроль спрямований на недопущення необґрунтованого порушення кримінальних справ, затримання, арешту, притягнення громадян до кримінальної відповідальності тощо. При здійсненні відомчого процесуального контролю перевіряються кримінальні справи, надаються вказівки слідчому або особі, яка проводить дізнання, щодо повноти розслідування, обсягів обвинувачення, про направлення справи та ін. Цей вид контролю регулюється як нормами КПК так і положеннями відомчих нормативно-правових актів.

До того ж слід конкретизувати зміст ще одного важливого принципу – **принципу недопустимості свавілля в діяльності посадових осіб.** Посадові особи, ухвалюючи владне рішення, повинні керуватися не особистими чи груповими інтересами, а конкретними правовими приписами, ураховувати при цьому інтереси суспільства, держави, правові принципи та вимоги моралі. Законність протилежна свавіллю – діяльності, яка заснована не на нормах права, а на суб'єктивних, самовладних рішеннях. Кожне кримінально-процесуальне рішення та дія правоохоронця повинні базуватися на діючих нормах та в жодному разі не порушувати конституційних прав та свобод людини й громадянина. Розглядаючи цей принцип, слід наголосити на недопущенні застосування до людини заходів фізичного впливу.

Принцип превенції передбачає діяльність правоохоронних органів щодо попередження та профілактики злочинності. Слід звернути увагу на те, що превенція розподіляється на два види: загальна та приватна. **Загальна превенція** являє собою профілактику (попередження) злочинів під впливом кримінально-процесуальної заборони, у свою чергу **приватна превенція** – це профілактика (попередження) нових злочинних дій особами, які вже вчинили будь-які злочини, що досягається шляхом застосування до них заходів кримінального покарання, а також примусових

заходів лікувального чи виховного характеру тощо. Важливо мати на увазі, що в діяльності правоохоронних органів законність, як метод державного керівництва суспільством, у більшій мірі забезпечується превентивними повноваженнями. Враховуючи, що превентивна діяльність безпосередньо пов'язана із застосуванням примусових заходів з боку держави, попередження злочинності має розглядатися лише у сукупності з нормами, які спрямовані на забезпечення прав людини. Усі профілактичні заходи, націлені на профілактику злочинності, та заходи, спрямовані на попередження злочинів як таких, повинні здійснюватися у межах законодавства.

Вдосконалення контролю за протиправною поведінкою є перевагою превентивного впливу на злочинність. Серед суб'єктів профілактики значна роль відведена міліції. На підставі ст. 2 Закону України "Про міліцію" її основним завданням є запобігання правопорушенням та їх припинення. Спираючись на це, можна зробити висновок, що принцип превенції є організаційно-управлінським принципом, який забезпечує ефективність правоохоронної діяльності міліції в цілому та кримінально-процесуальної – зокрема, а також сприяє дотриманню законності в цій сфері.

Принцип плановості та послідовності діяльності. Діяльність співробітників органу дізнання при розслідуванні кримінальної справи у формі дізнання, може бути оптимальною лише тоді, коли вона належним чином організована, а всі дії приведені у певну послідовну систему. Логічною основою розслідування є планування, що являє собою складний розумовий процес, сутність якого полягає у визначенні спрямованості та завдань розслідування, способів їх вирішення у межах закону. Сутність цього принципу полягає у створенні умов для ефективної роботи.

Пункт 3.13 Типового положення про відділ, сектор, групу дізнання міського, районного, міськрайонного, лінійного управління, відділу, відділення головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізничному транспорті, затвердженого Наказом МВС України № 422 від 2 вересня 2008 року "Про вдосконалення діяльності підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України", передбачає обов'язкове планування розслідування у кожній кримінальній справі. Закріплення обов'язковості планування у відомчому нормативному акті, стало підставою для набуття плануванням статусу організаційно-управлінського принципу.

Точне, неухильне та суворе дотримання вищезазначених принципів є важливим обов'язком працівників органу дізнання. Лише за таких умов може бути забезпечене правильне застосування законів.

Варто підкреслити, що вимог законності у рівній мірі повинні дотримуватися як усі органи державної влади, так і службові особи, підприємства, установи, організації, а також громадяни.

Отже, законність - це не просто дотримання законів, але й діяльність держави, направлена на забезпечення виконання всіх законів та підзаконних нормативно-правових актів з метою недопущення порушень прав та свобод людини, передбачених законодавством. Тобто, у зміст законності вкладає не лише обов'язковість виконання законів, а і підзаконна діяльність держави.

Використана література:

1. Боннер А.Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности. - М., 1991. - 320 с.
2. Ефремов А.Ф. Принципы и гарантии законности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1999. - 22 с.
3. Желтобрюхов С.П. Прокурорский надзор как гарантия законности в Российском государстве (проблемы теории и практики) Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Саратов, 1999. - 21 с.
4. Лисюткин А.Б. Принципы законности и их реализация в условиях формирования правового государства: Дис. ... канд. юрид. наук. - Саратов, 1992. - 199 с.
5. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. - К.: Юрінком Інтер, 1999. - 240 с.
6. Потапов В.А. Законность и правомерное поведение граждан в условиях реформирования России: Региональный аспект: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Н.-Новгород, 1995. - 21 с.
7. Якупов Р.Х. Уголовный процесс. Учебник для вузов. Под ред. кандидата юридических наук В.Н. Галузо. - М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1998. - 448 с.
8. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави і права. - Львів, 2005. - 584 с.
9. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Либідь, 1999. - 536 с.
10. Советский уголовный процесс под общей ред. М.И. Бажанова, Ю.М. Грошевого, издание второе, Киев, "Вища школа", 1983 - 439 с.